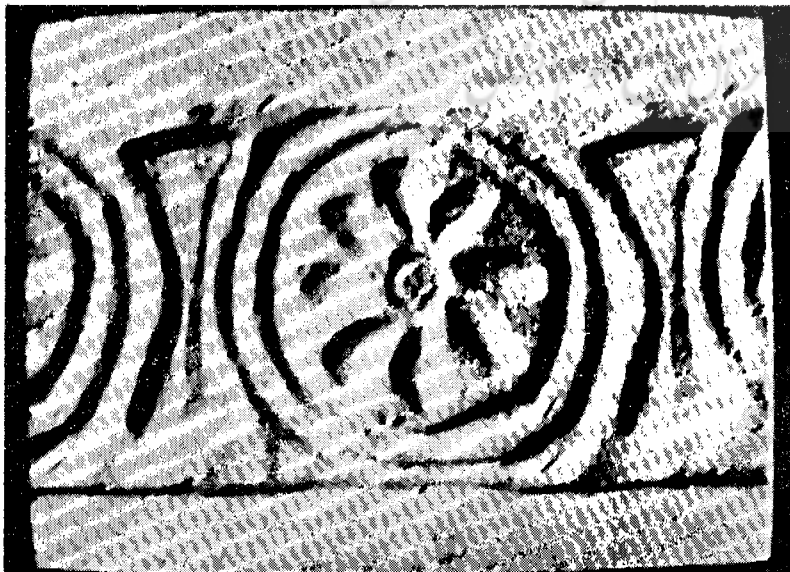

مهرها و مسائل شناسایی روزگاران کهن

شبهه‌ای از تاریخچه مهر در ایران - نقوش مهرها و کنده کاریها -
علت بوجود آمدن مهر

گفتگو با خانم دکتر ملک‌زاده بیانی

بالا: مهر استوانه‌ای شکل شوش: در حدود اواخر هزاره چهارم پ. م.
پائین: مهر استوانه‌ای شکل مکشوفه در شوش: اواخر هزاره چهارم یا اوایل هزاره سوم پ. م.

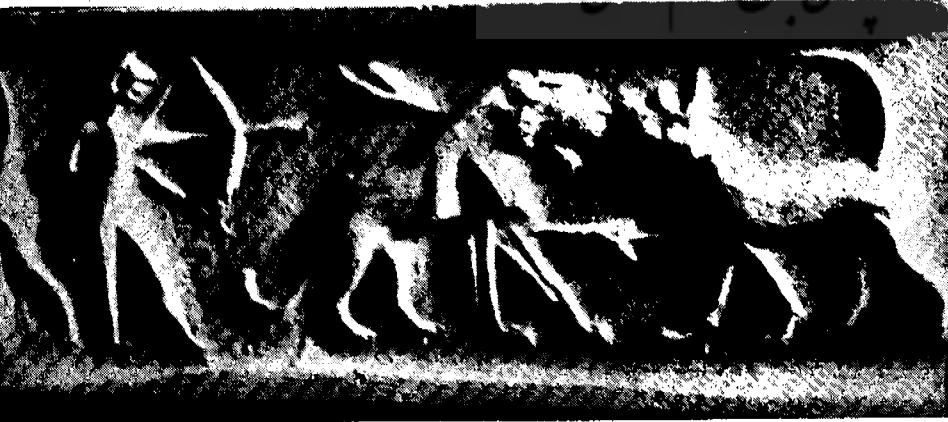
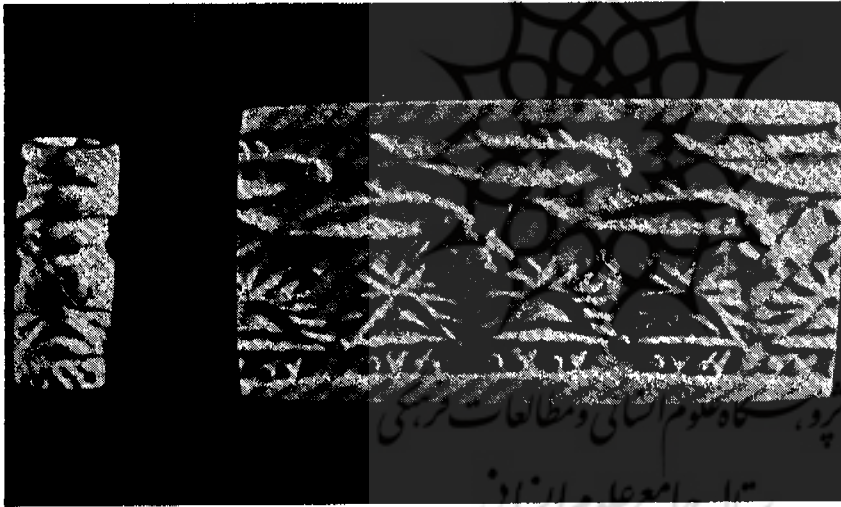
از جمله آثاری که سهم بارزی در شناسایی بسیاری از مسایل گوناگون از ادوار گذشته و کهن را دارد و تحقیق و بررسی در آنها میتواند باب‌گشای بسیاری از مجهولات بازمانده روزگاران دیرین باشد، مهرها و آثار کنده‌کاری شده است.

از جهتی کنده‌کاری را شاید بتوان اولین اثر هنری انسان بدوی دانست که بوسیله آن تلاش نموده تا خواسته‌های مادی و ظاهری، امیال و محسوسات روحی و فکری خود را منعکس سازد.

انسان پیش از تاریخ در حدود هزاره ششم پیش از میلاد و اوایل هزاره پنجم از پناهگاههای سنگی و غارها دست کشید و سکونت در دشت را آغاز کرد.

با پیشرفت تمدن انقلابات مدنی از قبیل: خانه‌سازی، اهلی کردن حیوانات، فعالیت‌های کشاورزی، صنعت سفالسازی، کوزه‌گری، تهیه دوکهای سنگی و گلی برای نخ‌ریسی و پارچه بافی و ساختن ابزارهای مختلف حتی لوازم زینتی و آرایش از انواع سنگ‌ها و مهرها ارتباط بین اقوام و ملت‌ها بیشتر شد. و در نتیجه معاملات و تجارت توسعه پیدا کرد. در همین زمان بود که حس زیبایی‌شناسی بشر را بر آن داشت که به قطعات استخوان و ابزار دیگری چون سوزن و درفش و

بالا: مهر استوانه‌ای شکل - شوش (هزاره سوم پ. م)
 وسط: مهر استوانه‌ای شکل - شوش: حدود (۳۲۰۰ پ. م)
 پایین: مهر استوانه‌ای شکل - شوش: در حدود (۲۵۰۰ پ. م)

نیزه و غیره کنده کاری کنند و هم در این زمان بود که بر روی خشت‌های گلی که تأثیرپذیر بودند نقوشی قرار دادند که از اثر آن نقوش مالکیت افرادی که خشت‌زده بودند معلوم میشد. بدین ترتیب اولین اثر مهر که تشخیص مالکیت بوسیله آن اعلام میشد ایجاد گردید.

با پیدایش مهر در هزاره چهارم پیش از میلاد مرحله جدیدی در مناسبات تجاری و معاملات پدید آمد. مهمور کردن انواع کالاها و ظروف و کوزه‌ها و خمره‌ها علاوه بر ثبوت مالکیت نشانه امضای صاحب کالا را نیز داشته است. لذا در این قبیل دادوستدها که پایه و اساس شناسایی صاحب کالا بوده است صحت کالا بنا بر وجود مهر سازنده یا فروشنده مورد قبول واقع میشده است و مهر در امور تجاری و اقتصادی و مالی موجب تسهیلات بیشتری گردیده است. فرامین و اسناد مالی و اداری نیز به این ترتیب مهر میشد و به نقاط دور و نزدیک فرستاده میشد. چنانکه در کاوشهای شوش تعداد زیادی از این آثار بدست آمده است که در موزه ایران باستان موجود است. همینطور تعداد زیادی آثار مهر از دوره ساسانی از گرگان و تپه‌های تاریخی خوزستان و تخت ابونصر بدست آمده است.

تاریخچه و نقوش مهرها

نقش مهرها در ادوار متفاوت گونه‌گون بوده است. اولین نقوشها، نشانه کاملی از هنر، آداب، رسوم، وضع زندگی، معتقدات و اندیشه مردمان آنروزگار بوده است. با تحقیق و بررسی در این آثار می‌توان به بسیاری از مسائلی که برای شناسایی تمدن اقوام و ملل و تقویم تاریخ آنها ضروریست دسترسی یافت.

جنس ابتدایی‌ترین مهرها از گل پخته، سنگ گچ، سنگ آهن، مرمر و سپس از سنگهای مختلف دیگر میباشد که اکثر بشکل مکعب یا دگمه‌ای است که بر

چپ : مهر استوانه‌ای شکل - شوش (اوایل هزاره دوم : پ . م)

راست : مهر استوانه‌ای شکل - (هزاره دوم پ . م)

چپ : مهر استوانه‌ای شکل - (هزاره سوم پ . م)

بستگی به موضوع نقشه دارد از قبیل : هلال ماه ، ستاره - که مظهر آسمان و خورشید میباشد - کوزه آب که مظهر خدای زندگی است (= کوزه گر بزرگ) میز هدایا ، گرز ، ماهی مقدس ، دو شاخه دندانه‌دار (= علامت صاعقه) و بسیاری از نشانه‌های دیگر که هر يك نمونه‌ای از معتقدات و توجه صاحب مهر و پیوستگی او به این مسایل میباشد نقش شده است .

ضمناً بایستی توجه داشت که صاحبان اغلب این مهرها آنها را مانند طلسمی برای حفاظت خود از شر ارواح پلید و دفع

مهرها نقل است . مانند : درخت مقدس که مظهر زندگیست و گاهی با تریینات دیگری چون بز کوهی یا گاو میش که در کنار درخت حک شده‌اند ، همراه است . (بز کوهی مظهر فراوانی و نشانه رویدنی‌هاست.) بر نوعی دیگر از مهرهای این زمان ، شخصی شاخه درختی را بدست دارد که آنهم نمونه‌ای از درخت مظهر زندگیست .

در صحنه‌های مختلفی که از خدایان است افراد و معتقدان که بسوی او روی آورده‌اند با هدایا و نذورات دیده میشوند . در زمینه مهر انواع مظاهر طبیعت که

سطح آنها کنده کاری شده است گرچه در مهرهای استوانه‌ای شکل بدنه آنها منقوش است . بر مهرهای کهن هزاره چهارم پیش از میلاد بیشتر نقوش از خطوط هندسی و حیوانات تشکیل یافته است . از هزاره سوم بعد صحنه‌های متنوع از مبارزه قهرمانان افسانه‌ای چون گیل گمش و انکیدو^۴ و نیز مبارزه حیوانات عجیب و غریب دیده می‌شود .

از اواسط هزاره سوم تا اواخر هزاره دوم صحنه‌های متنوعی که از طبیعت الهام گرفته شده و در ضمن عقاید و خرافات مذهبی نیز در آن راه یافته ، بر روی

ماده علوم انسانی و مطا
رتال جامع علوم انسانی

بالا راست : فرهاد چهارم اشکانی (۳۸ - ۳ م. پ)
بالا چپ : سکه فرهاد پنجم شاهنشاه اشکانی (۲ - ۳ م. پ تا ۴ میلادی)
پائین راست : سکه ملکه موزا زن فرهاد چهارم شاهنشاه اشکانی و مادر
فرهاد پنجم (فرهادک)، (۲ م. پ تا ۴ میلادی)
پائین چپ : سکه سیمین بهرام دوم با ملکه ۲۷۶ - ۲۹۲ میلادی

آفات و خطرات و مصائب - که هنوز اثر
آن در نظر قربانی‌ها برای بچه‌ها متداول
است - بکار می‌بردند .

مهرهای استوانه‌ای شکل بسیار
جالب توجهی با نقش شمش (خدای
خورشید و عدالت) موجود است که از
شانه‌های شمش که مردیست بروی تخت

سکه سیمین بهرام دوم ساسانی با ولیعهد - ۴۷۶ - ۴۹۴ میلادی

است. بر مهرهای ساسانی نقوش بسیاری مشاهده میشود که بیشتر نقش حیواناتی چون: شتر، گاو، گوزن و اسب و اقسام: پرندگان و نیز ماهی و عقرب و گاهی حیوانات افسانه‌ای مثل: گاو و اسب بالدار و گوزن بالدار و نیم‌تنه انسان، نیم‌تنه انسان بالدار و نیز شخص ایستاده یا سوار بر اسب میباشد، همچنین شعار-های ساسانی بصور مختلف، نقش خدای مهر و آناهیتا، آتشدان مقدس و با نوشته به خط پهلوی متضمن نام و عنوان صاحب مهر و یا نام شهر بر روی پاره‌ای مهرها کنده شده است که مربوط به امور رسمی و یا اداری است.

از این دوره می‌توانیم به مهر بسیار زیبایی از بهرام چهارم اشاره کنیم که اینک در موزه بریتانیا وجود دارد. بر این مهر شاهنشاه ساسانی در حالیکه ایستاده است با نیزه بلندی که در دست

داریوش در حالی که با قدرت تمام در این گردونه ایستاده و کمانی بدست دارد تیری بسوی شیر قوی هیکلی که در حال حمله میباشد رها کرده است. در بالای این مجلس، نیم‌تنه اهورمزدا منقوش است. در قسمت پائین همین مهر زیر پای اسبها، لاشه یک شیر افتاده و در پشت گردونه درخت خرما واقع است و نام داریوش به خط میخی، پارسی، بابلی و ایلامی نقل گردیده است.

از دوره اشکانی نیز تعدادی مهر بدست آمده که بیشتر تصویر بزرگان بصورت تمام قد یا نیم‌تنه و با نقوش حیوان است. **مهرهای قیمتی و زیبای ساسانی**

در دوره ساسانی که جنس مهرها از بهترین سنگهای قیمتی است دیگر مهر بصورت استوانه‌ای شکل نیست و اغلب مهرها نیم‌کره یا بیضی شکل میباشند که تصاویر و مطالب در طرف مسطح آنها نقل گردیده

نشسته، شعله‌هایی ساطع است. یا خدای مار که مظهر آبهای زیرزمینی میباشد که نیمی از بدن او بشکل انسان و نیم دیگر مار است.

در بسیاری از مهرهای استوانه‌ای شکل وضع زندگی مردم و پاره‌ای از صنایع آن نشان داده شده است، مانند: صحنه‌های شکار، گله‌داری، کوزه‌گری، بافندگی، پختن نان، یا شخم زدن زمین و نیز آثار ساختمانی معابد یا آغل برای چهارپایان و سیلو برای حفاظت و نگهداری غله و بسیاری از مسایل دیگر.

در دوره کاسی‌ها صحنه‌های مهر ساده‌تر و اغلب آنها دارای نوشته میباشند. اغلب این نوشته‌ها متضمن دعا و اوراد است. از دوره هخامنشی بعد برای تهیه مهر از سنگهای قیمتی نیز استفاده شده است. مانند انواع عقیق، سنگ یشم، لعل، سنگ لاجورد، یاقوت و سیم و زر.

در دوره هخامنشی بیشتر آثار منقوش بر روی مهرها صحنه‌هایی از شکارگاهها یا جدال با حیوانات و تصویر شاهان و بزرگان این دوره است.

بسیاری از این نقوش که جدال یا مبارزه یکی از بزرگان هخامنشی یا شاهزادگان و یا شهریاران آن عصر را با شیر یا گراز و یا یکی دیگر از حیوانات نشان میدهد شبیه به نقوش کنده‌کاری شده در کاخ‌های تخت جمشید میباشد. گاهی علاوه بر این نقوش بین دوتن از بزرگان آتشدان مقدس قرار گرفته است و در برخی از آنها نیم‌تنه اهورمزدا در بالای صحنه بچشم میخورد.

یکی از مهم‌ترین مهرهایی که از این دوران در دست است مهر معروف داریوش میباشد که اینک در موزه بریتانیا قرار دارد. بر روی این مهر استوانه‌ای شکل داریوش شاهنشاه هخامنشی که تاج بر سر دارد در داخل گردونه ایستاده است. این گردونه که بوسیله دو اسب کشیده می‌شود توسط گردونه‌ران هدایت می‌شود.

پشت سکه فرهاد چهارم

سکه سیمین هرمز دوم ساسانی (۳۰۴ - ۳۱۰ میلادی)

مهر انگشتری ملکه دینک زن یزگرد دوم شاهنشاه ساسانی با نوشته پهلوی : (دینک ملکه ملکه‌ها) از مجموعه Stroganoff

زیبا است که از خلال این زیبایی قدرت و اراده بخوبی نمایان است. چشمان ملکه دینک زیبا، ابروان هلالی، یعنی کمی منحنی و چانه او برجسته بوده است. گیسوان انبوه او بافته شده بروی گونه‌ها و شانه و پشت سر ریخته است. ملکه دینک تاج مدوری داشته که در بالای آن قسمتی از گیسوان آن بشکل گوئی قرار دارد که

۱ - یکی از کهن‌ترین محل سکونت در دشت در فلات ایران در سیکل کاشان است که ضمن کاوشهای آن محل آثاری از این دوران بدست آمده است.

۲ - گیل‌گمش = پادشاه افسانه‌ای اورک بوده که بحدی مورد توجه عامه بوده که ممالک همجوار نیز مانند ایلام اورا جزو اساطیر خود قرار دادند.

انکیدو - یک قهرمان افسانه‌ای سومریست که بدن حیوان و سر انسان با شاخ گاو دارد.

۳ - نقل از صفحه ۶۷ کتاب - سیمای شاهان و نام آوران ایران باستان - تألیف : ملک زاده بیانی - دکتر رضوانی .

دارد بر دشمن میزند. درایسن مهر کوچک تمام تجملات و نشانه‌های ظاهری از قبیل : تاج و لباس و زینت‌آلات شاهنشاه با قدرت تمام حکاکی شده است. دیگر مهر انگشتری با نقش قباد اول است که در گنجینه کتابخانه ملی پاریس محفوظ است. در این مهر تصویر نیم‌رخ قباد اول بطور کامل و دقیق با تاج و زیورآلات گوناگون نشان داده شده است. بدون تردید این نقش و تصویری است حقیقی از شهریار ساسانی و این ادعا تطبیق دارد با آنچه طبری در تاریخ بلعمی درباره او گفته است :

«قباد سخت نیکوروی بود و هر که اورا بدیدی بدانست ملک زاده است.»
همچنین باید به مهر ملکه (ساسانی) دینک زن یزدگرد دوم اشاره کرد که مدتی در تیسفون به فرمانروایی پرداخت. در این مهر تصویر نیم‌تنه بسیار زیبای ملکه ساسانی مشاهده می‌شود که دارای چهره‌ای

مهرهایی از دوره ساسانی بجای مانده که هر يك بنوبه خود نمونه بارزی از اعتلای هنر، این دوران میباشد. بادرست داشتن تعداد بیشماری از ظروف سیمین و زرین این دوره که صحنه‌های مختلف شکارگاه

انتهای گوی با نواری بسته شده است و تاج وی دارای لبه‌ای است که با جواهرات تزیین یافته است. برگوش او گوشواره آویزان است و گردنبندی نیز داشته است.

مهر در دوره اسلامی

از ابتدای دوره اسلامی تا با امروز مهر نقش بسیار مهمی در زندگی فردی و اجتماعی و اداری و اقتصادی داشته و فرامین و اسناد و نامه‌های رسمی با اثر مهر رسمیت پیدا کرده است. درحقیقت مهر دوران اسلامی مانند دوره پیش از اسلام نیز نشانگر يك سلسله آثار هنری از لحاظ خط و کتابت و تحول آن تا با امروز میباشد. دراین دوره بیشتر بجای اشکال مختلف و نقوش نام ائمه اطهار یا آیه‌ای از قرآن کریم و یا نام والقباب شخصی بکار رفته است. از دوره صفویه بعد گاهی نام صاحب مهر ضمن قطعه‌ای از شعر نقل گردیده است. درمجموعه‌های مختلف موزه‌های بزرگ دنیا از مهر های بسیاری از دورانهای مختلف ایران نمونه‌های فراوان موجود است.

در موزه ایران باستان گنجینه بسیار غنی و کاملی از مهرها وجود دارد که بسیاری از آنها از کاوشهای علمی که در نقاط مختلف مملکت صورت گرفته بدست آمده است و مانند آثار و منابع مهمی که مربوط به تاریخ پرافتخار مملکت ماست حفاظت و نگهداری میشود.

مهرها، آثار هنری

بی‌شک مهرهای ایران وکنده کاری- های آن جزو آثار هنری ایران‌اند و نقوش قبرها بهترین نمودار اعتلا یا انحطاط هنری ادوارمختلف بشمارمیاآیند. در دوره هخامنشی که یکی از ادوار فوق‌العاده مهم هنری و دوره اعتلا و سر بلندی ایران از جهات مختلف میباشد مهرها نیز دارای همین مزایا و مشخصات هستند و جزو شاهکارهای هنری جهان بحساب می‌آیند.

راست: مهر انگشتری شاهزاده خانم ساسانی از مجموعه موزه Truvulzio (تری و لژیو) در میلان

چپ: پشت سکه هرمز دوم

پالین: مهر استوانه‌ای شکل از مجموعه کتابخانه ملی پاریس یکی از شاهان هخامنشی با ولیعهد

